

فصلنامه روستا و توسعه، سال ۱۴، شماره ۳، پاییز ۱۳۹۰، صفحات ۵۱-۶۸

مشکلات کشاورزان در دسترسی به خدمات کشاورزی:

مطالعه موردی بخش مرکزی شهرستان میانه

آرزو مختاری حصاری، حسین شعبانعلی فمی، علی اسدی، و زهرا زارعی دستگردی*

تاریخ دریافت: ۱۳۸۵/۱۱/۱۷ تاریخ پذیرش: ۱۳۸۶/۵/۲۹

چکیده

در بسیاری از کشورهای در حال توسعه، نبود نظام خدمات‌رسانی مناسب، عادلانه و کارآمد دسترسی کشاورزان به خدمات و نهاده‌ها را دشوار می‌سازد. از این‌رو، پژوهش حاضر به تبیین، تحلیل و اولویت‌بندی مشکلات کشاورزان در دسترسی به خدمات کشاورزی می‌پردازد. پژوهش به روش پیمایشی انجام می‌شود. جامعه آماری را کشاورزان بخش مرکزی شهرستان میانه (۸۳۱۸ نفر) تشکیل می‌دهند. حجم نمونه با استفاده از رابطه کوکران ۱۸۰ نفر برآورد شده، روش نمونه‌گیری از نوع ترکیبی مشتمل بر نمونه‌گیری خوشه‌ای و طبقه‌ای متناسب است؛ و برای جمع‌آوری اطلاعات میدانی، از پرسشنامه استفاده می‌شود. براساس نتایج تحلیل، مشکلات کشاورزان ریشه در پنج عامل نگرشی، نظارتی و حمایتی، زیرساخت‌های حمل‌ونقل، توزیع زمانی خدمات، و آموزشی و ترویجی دارد، که حدود شصت درصد کل مشکلات آنها در دسترسی به خدمات کشاورزی را تبیین می‌کنند.

کلیدواژه‌ها: خدمات کشاورزی / نظام خدمات‌رسانی / بخش مرکزی (شهرستان میانه) / میانه (شهرستان).

***

---

* به ترتیب، نویسنده مسئول و عضو هیئت علمی گروه کشاورزی، دانشگاه پیام نور (hessari_77@yahoo.com)؛ عضو هیئت علمی دانشکده اقتصاد و توسعه کشاورزی دانشگاه تهران؛ عضو هیئت علمی دانشکده اقتصاد و توسعه کشاورزی دانشگاه تهران؛ و عضو علمی گروه کشاورزی دانشگاه پیام نور.

مقدمه

اصولاً "حرفه کشاورزی با دو مشکل بسیار مرتبط و البته مجزا روبه‌روست؛ یکی، مربوط به جنبه‌های فنی تولید و مهارت‌های کشاورزی و دیگری، دربرگیرنده محدودیت دسترسی به خدماتی است که برای تسهیل فرایند تولید مورد نیاز است. کشاورز، برای انجام فعالیت‌های خود با یک انتظار منطقی از کسب موفقیت، لازم است به خدمات و تسهیلاتی از قبیل اعتبار، ابزار و ماشین‌آلات کشاورزی، خدمات اطلاعاتی، مهارت و تخصص، بیمه و بازار دسترسی مناسب داشته باشد (باتملی، ۱۳۸۲)؛ و از سویی، مراکز ارائه خدمات کشاورزی (مانند مؤسسات دولتی و خصوصی، تعاونی‌ها، و سازمان‌های کشاورزان) ابزاری برای توسعه کشاورزی بوده، تأمین خدمات مناسب در بهترین حالت شرط لازم برای توسعه به‌شمار می‌رود. شایان یادآوری است که در بیشتر روستاها، نارسایی‌های خدمات‌رسانی در زمینه‌های گوناگون به‌ویژه ارائه خدمات کشاورزی وجود دارد. آنچه مسلم است، ارائه کلیه خدمات کشاورزی به روستاییان کاری پرهزینه و دشوار است و نیاز به حدی از حمایت و آستانه جمعیتی دارد که از نظر اقتصادی، قابل توجیه باشد (کلانتری، ۱۳۸۰). استفاده مؤثر جمعیت مورد نظر از یک خدمت موجود یا کارکرد اقتصادی به عوامل گوناگون بستگی دارد، که می‌توان این عوامل را به سه گروه تقسیم کرد (مهندسان مشاور DHV از هلند، ۱۳۷۱) عوامل فضایی، که مربوط به مسافت است؛

۱- عوامل اجتماعی-اقتصادی، که مربوط به ساختار جامعه است؛ و

۲- عوامل سازمانی، که به ساختار سازمانی نقاط عرضه مربوط می‌شود.

البته در واقع، وضعیت پیچیده‌تر است؛ و اهمیت همه عوامل، چه برای تمامی خدمات و چه برای تمامی مصرف‌کنندگان، یکسان نیست. از دیدگاه اجتماعی-اقتصادی، بهره‌گیری از خدمات از چندین راه، تحت تأثیر قرار می‌گیرد، و وجود قدرت خرید نیز یقیناً کم‌اهمیت‌ترین این راه‌ها نیست. در جمعیت روستایی، بر اثر قشربندی-های سیاسی یا اجتماعی، پیوسته جداسازی‌هایی رخ می‌دهد؛ و در نتیجه، به‌گونه‌ای نهفته یا آشکار، بخش‌هایی عمده از جمعیت از نعمت خدمات خاص محروم می‌شوند.

همان‌گونه که شاتزبرگ و کابوگیر^(۱) یادآور شده‌اند، چه‌بسا ساختارهای کنونی قدرت باعث شود که مراکز خدماتی به‌صورت جزایری پربرکت در میان دریایی از فقر روستایی عمل کنند.

برای سازمان‌دهی خدمات مورد نیاز کشاورزان و تسهیل فعالیت‌های مولد آنها، باید نگرش‌ها به‌سوی توسعه و نقشی سوق داده شود که برای نهادهای خصوصی و دولتی ارائه‌دهنده خدمات قابل ایفاست تا از این رهگذر، کشاورز با مراجعه بدین نهادها و کارگزاران، از تسهیلات و امکانات متناسب با نیازها و شرایط خود با هزینه‌ای منصفانه بهره‌مند شود. در بسیاری از کشورهای در حال توسعه، نظام خدمات‌رسانی مناسب برای کشاورزان وجود ندارد و به‌ویژه کشاورزان خرده‌پا، برای دسترسی به خدمات و نهادهایی که کارگزاران دولتی و سایر سازمان‌ها عرضه می‌کنند، با مشکلاتی روبه‌رو می‌شوند.

با توجه به وجود مشکلات فراوان در زمینه دستیابی کشاورزان به خدمات مورد نیاز، هدف پژوه حاضر اولویت‌بندی، تحلیل و تبیین مشکلات کشاورزان در دسترسی به انواع خدمات کشاورزی بوده و محدوده زمانی آن سال‌های ۱۳۸۴ تا ۱۳۸۵ است.

زمینه و پیشینه نظری

توسعه روستایی و کشاورزی در گرو وجود نهادهایی کارآمد است که برای تحقق اهداف توسعه، باید از مناسب‌ترین و مطلوب‌ترین سازمان‌دهی ممکن بهره‌مند باشند. حل نهایی مسئله کشاورزی در کشور ما مستلزم سازمان‌دهی بهینه نهادهای اجرایی مرتبط با ارائه خدمات در بخش کشاورزی است (ازکیا، ۱۳۷۰). در اینجا، برخی از تحقیقاتی را یادآور می‌شویم که به‌صورت مستقیم یا غیرمستقیم، در ارتباط با ارائه خدمات به کشاورزان، ایجاد زیرساخت‌های مناسب در این زمینه، و کاستن از مشکلات آنها در دسترسی به خدمات کشاورزی انجام شده است.

میر و لارسون (Meyer and Larson, 1996) بر این باورند که برای دستیابی به توسعه کشاورزی، باید به ایجاد زیرساخت‌هایی مهم پرداخت که از آن میان، پنج

زیرساخت مهم برای توسعه کشاورزی عبارت‌اند از: توزیع مناسب درآمد و دسترسی به سرمایه، برنامه‌ریزی و تحلیل سیاست‌ها، توسعه و ترویج فناوری، ارائه زیرساخت‌های روستایی، و تأمین خدمات کشاورزی.

ملور^(۲) (۱۳۸۳) دو الزام مهم برای تحقق نرخ بالای رشد کشاورزی را توسعه زیربنای کالبدی و توسعه فناوری می‌داند، و معتقد است که باید دولت توجهی خاص به کشاورزی داشته باشد و روی خدمات مورد نیاز کشاورزان به‌ویژه کشاورزان خرده‌پا به سرمایه‌گذاری‌های گسترده بپردازد.

به اعتقاد پرتی^(۳) (۱۳۸۱)، پنج دسته اقدامات اساسی برای حمایت از کشاورزی و کشاورزان در سیاست‌های کشاورزی وجود دارد که حمایت از قیمت‌های بازار، پرداخت‌های مستقیم، کاهش هزینه‌های نهاده‌ها، تأمین خدمات، و سایر حمایت‌های غیرمستقیم را شامل می‌شوند؛ این‌گونه حمایت‌های غیرمستقیم دربرگیرنده ارائه حمایت‌هایی در زمینه توسعه روستایی و یا اعطای امتیازهای مالیاتی به کشاورزانی است که با انجام فعالیت‌های خاص می‌پردازند.

به اعتقاد کوتر^(۴) توسعه همه‌جانبه برای اجرا در نواحی روستایی مستلزم پیش‌شرط‌هایی است که یکی از آنها تأسیس و دایر کردن یک نظام خدماتی مؤثر برای کشاورزان است (مطیعی لنگرودی، ۱۳۸۲).

تأثیرات مستقیم بهره‌وری کشاورزی زمانی قابل ملاحظه است که مفهوم خدمات کشاورزی دارای محدوده‌ای وسیع شامل خدماتی مربوط به زیرساخت‌های مورد نیاز برای تولید (تسهیلات آبیاری و جاده‌های روستایی)، خدمات اجتماعی (مانند آموزش عمومی، آموزش فنون، و ارائه تسهیلات بهداشتی)، و خدمات مربوط به توسعه سازمان‌های کشاورزان باشد (Lai and Cistulli, 2005).

به باور منتسی (Montesi, 1996)، ارائه خدمات حمایتی در راستای افزایش بهره‌وری و درآمد کشاورزان است و از طریق ارائه خدمات کشاورزی انجام می‌گیرد، که از آن جمله‌اند: تحقیق و توسعه، ارائه فناوری‌های مناسب و اطلاعات بازار، آموزش کشاورزان و حمایت فنی از آنها، اعتبارات کشاورزی، حمل و نقل، انبارداری و ذخیره

محصولات کشاورزی، تأمین نهاده‌های زراعی، و خدمات مربوط به مؤلفه‌های محیطی مانند سلامتی و رفاه برای جوامع محلی.

کارنی (Carney, 1998) خدمات کشاورزی را شامل نظام تحقیقات کشاورزی، نظام ترویج کشاورزی، خدمات دامپزشکی، اعتبارات روستایی، بازاریابی محصولات کشاورزی، و خدماتی در زمینه ارائه نهاده‌های کشاورزی مانند کود و بذر اصلاح شده می‌داند، و بر این باور است که در زمینه ارائه این گونه خدمات به کشاورزان به‌ویژه کشاورزان خرده‌پا، باید حمایت‌های اساسی از سوی دولت صورت گیرد.

یک نظام خدمات‌رسانی که شامل عناصر و روابط بین آنهاست، ممکن است دربرگیرنده مواردی از این قبیل باشد: دسترسی کشاورزان خرده‌پا به نهاده‌های کشاورزی، خدمات مشاوره‌ای مؤسسات تحقیقات خصوصی به کشاورزان تجاری، خدمات ترویج خصوصی مؤسسات دولتی، و طراحی سازمان‌های توسعه‌یافته برای بهبود خدمات کشاورزی در یک منطقه ویژه. نظام‌های خدمات‌رسانی وقتی مفید است که تحقیقات در زمینه پیچیدگی نظام‌های خدمات‌رسانی افزایش یابد و راه‌حلهایی در زمینه ایجاد نظام‌های خدمات‌رسانی ساده ارائه شود (Albert, 2000; Doppler and Calatrava, 2000; Jones and Street, 1990).

پنج جنبه مهم خدمات کشاورزی عبارت‌اند از: انواع خدمات، عامل‌های نظام خدمات‌رسانی (زیرنظام فراهم‌کننده خدمات و زیرنظام مصرف‌کنندگان)، روابط کارکردی در نظام خدمات‌رسانی (تهیه بودجه، تحویل، بیمه)، ارتباط بین عامل‌ها و خدمات و نظارت بر ارائه خدمات)، سطح و برد نظام خدمات‌رسانی (سطوح خرد، میانی و کلان)، و شرایط چارچوب یا تدوین نظام خدمات‌رسانی (زیرساخت‌های خدمات و شرایط بوم‌شناختی منطقه) (Albert, 2006).

همان‌گونه که از بررسی فائو پیرامون نظام‌های تحویل در آسیا برمی‌آید، سه عامل محدودکننده نحوه عمل برای بهبود توان دسترسی کشاورزان خرده‌پا به خدمات و نهاده‌ها بر حسب انتخاب‌های واقع‌بینانه وجود دارد؛ نخست آنکه در غالب کشورهای در حال توسعه، نارسایی مالی وجود دارد و تسهیلات زیربنایی، تجهیزات، راه‌های

دسترسی، حمل و نقل و ارتباطات نیز ضعیف است؛ دیگر آنکه نبود یک شبکه نیرومند بازرگانی در مناطق روستایی باعث می‌شود که تشکیل یک نظام کارآی تحویل اعتبار و نهاده‌ها بی‌اندازه دشوار شود؛ و سرانجام آنکه استفاده از نهاده‌های دولتی برای این کار - که پیامد درگیر شدن دولت در این امر است - شرایطی را پدید آورده است که به علت وجود الگوی مسلط نابرابری‌های شدید اقتصادی و اجتماعی، گروهی نسبتاً کوچک از کشاورزان به ناحق سهمی از منابع موجود کمیاب به دست آورند و از این رو، کشاورزان خرده‌پا سهم خود از این‌گونه خدمات و نهاده‌ها را به دست نمی‌آورند (هیئت مشورتی کارشناسان فائو، ۱۳۷۱).

مطالعات میسرا^(۵) و سوندارام^(۶) (۱۳۷۱) نشان می‌دهد که باید برنامه‌ریزی و جریان - های توسعه مبنای مشارکتی داشته باشد و در نهایت، به خوداتکایی^(۷) بینجامد. برنامه‌ریزی و توسعه مشارکتی بدین مفهوم است که سه نهاد عمده یعنی، مردم، دولت و متخصصان (که نهادهای داوطلب را نیز شامل می‌شود) به مثابه سه رأس یک مثلث^(۸) در کنار هم عمل کنند؛ اما در بسیاری از موارد، مردم تنها «نقش گیرنده» را دارند و نقش دولت نیز ارائه‌دهنده است، و نهادهای داوطلب هم در خلأ عمل می‌کنند. در این مثلث، باید نقش دولت و نهادهای داوطلب در پیشبرد توسعه تنها به صورت محرک باشد و نه رهبر؛ و چنانچه سازمان‌های مردمی از حمایت جدی نهادهای رسمی و نیز نهادهای داوطلب برخوردار نباشند، در همان مراحل ابتدایی، بی‌خاصیت خواهند شد و اعطای مسئولیت‌های مختلف به مؤسسات و سازمان‌های محلی بدون اعطای سرمایه و امکانات مناسب و مطابق با آن مسئولیت‌ها قابل توجیه نیست.

روش تحقیق

پژوهش حاضر به روش توصیفی - پیمایشی انجام شده، جامعه آماری آن را کشاورزان روستاهای بخش مرکزی شهرستان میانه تشکیل می‌دهند. برای گردآوری اطلاعات میدانی از پرسشنامه استفاده شده است. روایی محتوایی ابزار تحقیق با استفاده از نظرات

صاحب‌نظران موضوعی بررسی، اصلاح و تأیید شده و پایایی آن نیز پس از تکمیل پرسشنامه‌ها از سوی سی تن از اعضای جامعه آماری، با بهره‌گیری از نرم‌افزار SPSS تأیید شده است (آلفای کرونباخ پرسشنامه = ۰/۷۷). همچنین، داده‌پردازی و محاسبات پژوهش با استفاده از همین نرم‌افزار صورت گرفته است. روش‌ها و فنون آماری به‌کار گرفته‌شده در پژوهش حاضر در بخش توصیفی شامل درصد، درصد تجمعی، میانگین، و انحراف معیار بوده و در بخش تحلیلی شامل تحلیل عاملی است. براساس معادله کوکران حجم نمونه ۱۷۸ نفر برآورد شده که سرانجام، ۱۸۰ پرسشنامه تکمیل شده و از همین رهگذر نیز گردآوری اطلاعات مورد نیاز از کشاورزان روستاهای مورد مطالعه صورت گرفته است.

در پژوهش حاضر، برای انتخاب نمونه، از روش نمونه‌گیری ترکیبی استفاده شده است؛ بدین ترتیب، نخست، از بخش مرکزی شهرستان مورد مطالعه، دهستان‌هایی و سپس، از میان روستاهای هر دهستان، روستاهایی انتخاب شده و سرانجام، با استفاده از روش نمونه‌گیری طبقه‌ای متناسب، در داخل هر روستا اقدام به نمونه‌گیری شده است؛ آنگاه برای گردآوری اطلاعات، پرسشنامه‌های تحقیق در اختیار این گروه از کشاورزان قرار گرفته است.

نتایج و بحث

ویژگی‌های فردی و حرفه‌ای کشاورزان منطقه مورد مطالعه

براساس یافته‌های تحقیق، میانگین سن کشاورزان پاسخ‌گو ۴۷ سال و سن ۵۶/۷ درصد آنها کمتر از پنجاه سال بود. سی درصد از پاسخ‌گویان بی‌سواد بوده، ۷۳/۳ درصد دارای اراضی زراعی آبی کمتر از هشت هکتار و ۷۱/۷ درصد دارای زمین زراعی کمتر از دوازده هکتار بودند. وضعیت تملک انواع دام توسط کشاورزان مورد مطالعه نشان می‌دهد که بیشترین میانگین مربوط به گوسفند (۵۱۰ رأس) و کمترین میانگین مربوط به گوساله دورگه (۱۰ رأس) است. در زمینه تهیه نهاده‌های مورد نیاز کشاورزان، ۸۴/۴ درصد از پاسخ‌گویان از طریق مراکز خدمات کشاورزی و بازار آزاد و تنها ۱۵/۶ درصد

آنها این گونه نهاده‌ها را از طریق مراکز خدمات کشاورزی تهیه می‌کنند. ۶۸/۳ درصد از پاسخ‌گویان از بانک کشاورزی، ۲/۸ درصد از مؤسسات خصوصی، ۲/۸ درصد از بانک صادرات، ۷/۸ درصد از بانک کشاورزی و مؤسسات خصوصی، ۳/۹ درصد از بانک کشاورزی و منابع غیررسمی، و ۹/۴ نیز از بانک‌های کشاورزی و صادرات وام دریافت کرده‌اند. در ارتباط با دریافت خدمات مشاوره و راهنمایی در زمینه کشاورزی، ۶۸/۳ درصد از پاسخ‌گویان از کارشناسان مراکز خدمات کشاورزی، ۶/۷ درصد از کشاورزان پیشرو، ۶/۱ درصد از مهندسان ناظر کشاورزی، ۹/۴ درصد از کارشناسان مراکز خدمات کشاورزی و مهندسان ناظر کشاورزی، ۴/۴ درصد از کارشناسان مراکز خدمات کشاورزی و کشاورزان پیشرو، ۲/۸ درصد از کارشناسان مراکز خدمات کشاورزی و اعضای شورای روستا، و ۲/۲ درصد نیز از کارشناسان مراکز خدمات کشاورزی، مهندسان ناظر کشاورزی و کشاورزان پیشرو در انجام کار کشاورزی مشاوره و راهنمایی می‌جویند.

اولویت‌بندی مشکلات کشاورزان در دسترسی به خدمات کشاورزی

تحلیل و بررسی مشکلات کشاورزان در دسترسی به خدمات کشاورزی با استفاده از طیف پنج قسمتی لیکرت انجام گرفت. این طیف شامل گزینه‌های «خیلی کم»، «کم»، «متوسط»، «زیاد»، و «خیلی زیاد» بوده و براساس آن، از پاسخ‌گویان در ارتباط با هر کدام از گویه‌ها که بیانگر مشکلات کشاورزان در دسترسی به خدمات کشاورزی است، نظرخواهی و برای اولویت‌بندی مشکلات آنها در این زمینه، از ضریب پراکندگی استفاده شده است؛ هر چه مقدار ضریب تغییرات بیشتر باشد، از پراکندگی بیشتر مقادیر یک متغیر حکایت دارد؛ و هر چه مقدار به دست آمده کوچک‌تر باشد، نشان‌دهنده متمرکز بودن مقادیر متغیر پیرامون مقدار میانگین است. با توجه به ضریب تغییرات به دست آمده از ۲۷ گویه مورد مطالعه، به ترتیب، گویه‌های «تأثیر پایگاه اجتماعی کشاورزان در نگرش کارکنان نسبت به ارائه بهتر خدمات به کشاورزان برخوردار از پایگاه اجتماعی بالاتر»، «تأثیر وضعیت اقتصادی کشاورزان در نگرش کارکنان نسبت به

جدول ۱- دیدگاه پاسخ‌گویان در زمینه مشکلات آنها در دسترسی به خدمات کشاورزی

ردیف	شماره پرسشنامه	پایه آماری	تعداد پاسخ‌دهندگان	گویه‌ها
۱	۰/۱۷۲	۴/۱۳	۰/۷۱	تأثیر پایگاه اجتماعی کشاورزان در نگرش کارکنان نسبت به ارائه خدمات بهتر به آنها
۲	۰/۱۹۶	۳/۷۱	۰/۷۳	تأثیر وضعیت اقتصادی کشاورزان در نگرش کارکنان نسبت به ارائه خدمات بهتر به آنها
۳	۰/۲۱۴	۳/۸۸	۰/۸۳	تعداد ناکافی مروج در مراکز دولتی برای راهنمایی و مشاوره
۴	۰/۲۲۱	۳/۶۵	۰/۸۱	تعداد ناکافی کارشناسان کشاورزی با صلاحیت و دارای ارتباطات مؤثر برای ارائه خدمات به کشاورزان
۵	۰/۲۲۲	۳/۸۲	۰/۸۵	عدم تناسب زمان ارائه خدمات با زمان نیاز به خدمات
۶	۰/۲۳۵	۳/۸۶	۰/۹۱	عدم نظارت دولت در عملکرد مراکز ارائه خدمات دولتی و خصوصی از نظر رعایت برابری
۷	۰/۲۴۳	۴/۱۱	۱	عدم ارائه خدمات مناسب در زمینه فرآوری و بسته‌بندی محصولات کشاورزی
۸	۰/۲۴۴	۳/۸۰	۰/۹۳	عدم ارائه خدمات مناسب در زمینه بهره‌برداری و نگهداری از شبکه‌های آبیاری تحت فشار
۹	۰/۲۴۸	۳/۶۷	۰/۹۱	عدم آموزش به کشاورزان پیشرو برای کمک به سایر کشاورزان
۱۰	۰/۲۵۹	۳/۷۵	۰/۹۷	عدم ارائه اطلاعات کافی در زمینه کشاورزی پایدار (استفاده از کود حیوانی و استفاده مناسب از کود شیمیایی)
۱۱	۰/۲۸۰	۳/۴۶	۰/۹۷	نامناسب بودن هزینه خرید نهاده‌های کشاورزی از قبیل کود و سموم
۱۲	۰/۲۹۴	۳/۵۰	۱/۰۳	نامناسب بودن هزینه خرید نهاده‌های کشاورزی مانند بذر
۱۳	۰/۳۰۱	۳/۴۸	۱/۰۵	عدم تناسب عرضه نهاده‌هایی مثل کود شیمیایی با مساحت اراضی کشاورزی
۱۴	۰/۳۱۴	۳/۴۷	۱/۰۹	عدم دسترسی مناسب به وسایل حمل‌ونقل برای دریافت نهاده‌هایی مثل کود و بذر
۱۵	۰/۳۲۲	۳/۵۰	۱/۱۳	عدم دسترسی مناسب به وسایل حمل‌ونقل برای ارائه محصولات کشاورزی به بازار
۱۶	۰/۳۳۱	۳/۱۰	۱/۰۳	عدم سهولت در دسترسی به مسئولان دولتی در بخش ارائه خدمات در مراکز خدمات کشاورزی
۱۷	۰/۳۳۴	۳/۳۵	۱/۱۲	عدم اطلاع کشاورزان از وجود برخی خدمات جدید از قبیل ریزمغذی‌ها یا بذور جدید
۱۸	۰/۳۳۶	۳/۳۶	۱/۱۳	عدم ترغیب و تشویق کشاورزان به بیمه محصولات کشاورزی
۱۹	۰/۳۷۲	۳/۳۸	۱/۲۶	عدم حمایت دولت در زمینه خرید ماشین‌آلات کشاورزی
۲۰	۰/۳۷۶	۳/۴۵	۱/۳۰	عدم دسترسی به نهاده‌ها در صورت عدم مراجعه به موقع

رتبه	شماره پهنه‌بندی از	تاریخ	انحراف معیار	گویه‌ها
۲۱	۰/۳۸۰	۳/۱۸	۱/۲۱	عدم توجه به خواسته‌های کشاورزان در زمینه نوع خدمات مورد نیاز آنها
۲۲	۰/۳۹۲	۳/۰۳	۱/۱۹	سطح پایین ارائه راهنمایی‌های مؤثر به کشاورزان در مورد نحوه استفاده از نهاده‌های کشاورزی
۲۳	۰/۴۰۶	۲/۸۸	۱/۱۷	نامناسب بودن راه‌های ارتباطی برای دسترسی به خدمات مراکز خدمات کشاورزی
۲۴	۰/۴۰۸	۲/۹۹	۱/۲۲	کیفیت نامناسب خدمات نهاده‌ای از قبیل سموم و بذور
۲۵	۰/۴۱۳	۲/۷۱	۱/۱۲	عدم تناسب عرضه نهاده‌هایی مانند بذر اصلاح شده، ریزمغذی‌ها و سموم با میزان مورد نیاز و مطابق با مساحت اراضی
۲۶	۰/۴۳۰	۲/۶۳	۱/۱۳	عدم تمایل کشاورزان به همکاری با یکدیگر و تشکیل گروه‌هایی برای دریافت و ارائه خدمات
۲۷	۰/۴۳۵	۲/۹۲	۱/۲۷	پیشچیدگی مقررات و رویه‌ها در دسترسی به تسهیلات اعتباری (وام)

منبع: یافته‌های تحقیق

ارائه بهتر خدمات به کشاورزان برخوردار از وضعیت اقتصادی مناسب‌تر» و «تعداد ناکافی مروج در مراکز دولتی برای راهنمایی و مشاوره» رتبه‌های یک تا سه را به خود اختصاص داده‌اند، که نشان‌دهنده توافق نظر کشاورزان درباره وجود مشکلات بیشتر در این موارد است. گویه‌های «پیشچیدگی مقررات و رویه‌ها در دسترسی به تسهیلات اعتباری (وام)»، «عدم تمایل کشاورزان به همکاری با یکدیگر و تشکیل گروه‌هایی برای دریافت و ارائه خدمات» و «عدم تناسب عرضه نهاده‌هایی مانند بذر اصلاح شده، ریزمغذی‌ها و سموم با میزان مورد نیاز و مطابق با مساحت اراضی»، به ترتیب، در سه اولویت آخر قرار گرفته‌اند، که نشان‌دهنده کمتر بودن مشکلات کشاورزان در این موارد است. وضعیت دیدگاه پاسخ‌گویان در زمینه مشکلات آنها در دسترسی به خدمات کشاورزی و اولویت‌بندی دیدگاه‌های آنها براساس ضریب تغییرات در جدول ۱ آمده است.

تحلیل عاملی مشکلات کشاورزان در دسترسی به خدمات کشاورزی

هدف از کاربرد تحلیل عاملی در پژوهش حاضر تعیین مسائل و مشکلات کشاورزان در دسترسی به انواع خدمات کشاورزی مورد نیاز آنها در منطقه مورد مطالعه از دیدگاه کشاورزان است. تشخیص مناسب بودن داده‌ها برای تحلیل عاملی با استفاده از آزمون-KMO و بارتلت انجام گرفت. برای تعیین تعداد عوامل، از معیار مقدار ویژه استفاده و عواملی انتخاب شد که مقدار ویژه آنها بزرگ‌تر از یک بود. برای ساده‌سازی ساختار عامل‌ها و تفسیرپذیری آنها، از چرخش عاملی استفاده شده و پژوهش حاضر از روش واریماکس سود جسته است.

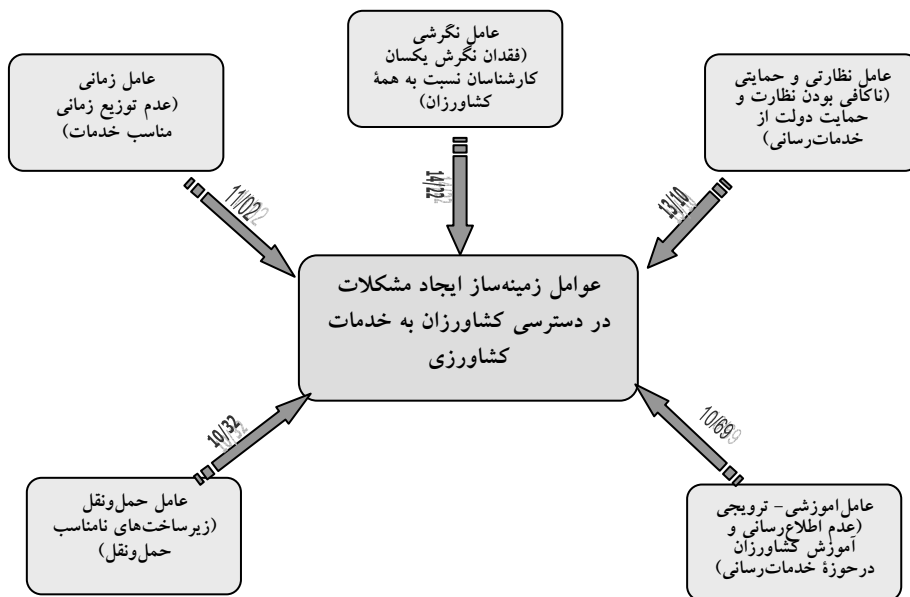
برای تعیین عوامل و زمینه‌های ایجاد مشکلات در ارائه خدمات کشاورزی یا دسترسی کشاورزان به خدمات مورد نیاز آنها، متغیرهای تعیین شده وارد تحلیل عاملی شد. مقدار KMO برابر با ۰/۷۸ و مقدار بارتلت برابر با ۱۱۹۳/۷۷۰ به دست آمد، که در سطح یک درصد معنی‌دار بوده و نشان‌دهنده مناسب بودن داده‌ها برای تحلیل عاملی است. در جدول ۲، تعداد عوامل و مشخصات آنها آمده است.

براساس اطلاعات جدول ۲، بیشترین مقدار ویژه مربوط به عامل اول و در حدود ۲/۳۲ بوده، که ۱۴/۲۱۶ درصد از واریانس تبیین شده بدان اختصاص یافته است. مقدار واریانس تجمعی تبیین شده توسط این پنج عامل ۵۹/۳۳ درصد است؛ و بدین ترتیب، این عوامل پنج‌گانه حدود شصت درصد از کل تغییرات مربوط به مشکلات کشاورزان در دسترسی به خدمات کشاورزی را تبیین می‌کنند و واریانس باقی‌مانده مربوط به عوامل و متغیرهایی است که در پژوهش حاضر مطالعه نشده‌اند. عوامل به‌روش واریماکس چرخش داده شده و متغیرهای مربوط به هر عامل شناسایی و سپس، عوامل به دست آمده نامگذاری شده‌اند، که نتایج آن در شکل ۱ و جدول ۳ آمده است.

جدول ۲- مشخصات تغییرپذیری عوامل استخراج شده از تحلیل عاملی مشکلات کشاورزان در دسترسی به خدمات کشاورزی

عوامل	مقدار ویژه	درصد واریانس تبیین شده	درصد واریانس تجمعی
عامل اول	۲/۳۲۵	۱۴/۲۱۶	۱۴/۲۱۶
عامل دوم	۲/۱۷۶	۱۳/۰۹۴	۲۷/۳۱۰
عامل سوم	۲/۰۳۳	۱۱/۰۱۸	۳۸/۳۲۸
عامل چهارم	۱/۸۳۳	۱۰/۶۸۶	۴۹/۰۱۴
عامل پنجم	۱/۵۰۹	۱۰/۳۲۰	۵۹/۳۳۴

منبع: یافته‌های تحقیق

منبع: یافته‌های تحقیق

شکل ۱- زمینه‌های ایجاد مشکلات در دسترسی کشاورزان به خدمات کشاورزی

جدول ۳- مشخصات عوامل استخراج شده در زمینه مشکلات کشاورزان در دسترسی به خدمات کشاورزی

بارعاملی	متغیرها	عامل
۰/۷۴۱ ۰/۶۱۹	- تأثیر وضعیت اقتصادی کشاورزان در نگرش کارکنان نسبت به ارائه بهتر خدمات به آنها - تأثیر پایگاه اجتماعی کشاورزان در نگرش کارکنان نسبت به ارائه بهتر خدمات به آنها	نگرشی (نگرش متفاوت کارکنان در ارائه خدمات نسبت به کشاورزانی با سطوح مختلف اقتصادی و اجتماعی)
۰/۸۱۱ ۰/۵۲۸	- عدم نظارت دولت در عملکرد مراکز ارائه خدمات دولتی و خصوصی از لحاظ رعایت عدالت - عدم حمایت دولت در زمینه خرید ماشین آلات و ابزار و ادوات کشاورزی	نظارتی و حمایتی (ناکافی بودن نظارت و حمایت دولت از خدمات رسانی)
۰/۶۱۲ ۰/۵۹۹	- عدم تناسب زمان ارائه خدمات با زمان نیاز بدان خدمات از مراکز جهاد کشاورزی - عدم دسترسی به نهاده‌ها در صورت عدم مراجعه سریع برای دریافت خدمات به مراکز ارائه خدمات	زمان (عدم توزیع زمانی مناسب خدمات)
۰/۷۹۹ ۰/۷۹۵ ۰/۷۵۶ ۰/۶۴۷ ۰/۵۴۲	- تعداد ناکافی مروج در مراکز دولتی برای راهنمایی و مشاوره کشاورزان - تعداد ناکافی کارشناسان باصلاحیت و دارای ارتباط مؤثر با کشاورزان برای ارائه خدمات - عدم ارائه راهنمایی‌های مؤثر در مورد نحوه استفاده از نهاده‌های کشاورزی به کشاورزان - اطلاع رسانی ناقص به کشاورزان در زمینه وجود برخی خدمات جدید مانند ارائه ریزمغذی‌ها، بذور جدید، و ماشین آلات - عدم آموزش به کشاورزان پیشرو برای کمک به سایر کشاورزان	آموزشی - ترویجی (عدم اطلاع رسانی و آموزش کشاورزان در حوزه خدمات رسانی)
۰/۶۱۵ ۰/۶۰۳ ۰/۵۷۶	- عدم دسترسی به وسایل حمل و نقل برای دریافت نهاده‌های کشاورزی - عدم دسترسی به وسایل حمل و نقل برای عرضه محصولات کشاورزی به بازار - نامناسب بودن راه‌های ارتباطی برای دسترسی به مراکز ارائه دهنده خدمات کشاورزی	حمل و نقل (زیرساخت‌های نامناسب حمل و نقل)

منبع: یافته‌های تحقیق

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

افزایش تولیدات کشاورزی، بهبود دسترسی کشاورزان به تسهیلات خدماتی و زیربنایی مورد نیاز و همچنین، افزایش درآمد و سطح زندگی کشاورزان از اهداف اساسی توسعه کشاورزی به‌شمار می‌روند. باید تلاش شود تا در حد امکان، با برنامه‌ریزی مناسب و طراحی شبکه‌ای از مراکز خدمات‌رسانی کشاورزی، دسترسی کشاورزان به خدمات نوین فراهم شود و از این رهگذر، افزایش تولیدات کشاورزی و ارتقای سطح زندگی کشاورزان تحقق یابد. به‌طور کلی، رویکردهای جدید در راستای کمک به کشاورزان برای سازمان‌دهی خود در گروه‌های کوچک است تا بتوانند از خدمات ارائه‌شده بهره‌مند شوند؛ و البته باید تلاش‌های دولت معطوف به تعدیل برنامه‌های تحقیقاتی بدین منظور باشد که با نیازها و محدودیت‌های کشاورزان خرده‌پا تناسب و ربط بیشتری داشته باشند.

با توجه به نتایج پژوهش، برای کاهش مشکلات کشاورزان در دسترسی به خدمات کشاورزی، می‌توان از پیشنهادهای زیر سود جست:

- از آنجا که زمینه‌های نگرشی یعنی، تأثیر وضعیت اقتصادی و پایگاه اجتماعی کشاورزان در نگرش کارکنان نسبت به ارائه بهتر خدمات به آنها به‌منزله عاملی مهم در ایجاد مشکلاتی در زمینه دسترسی کشاورزان به انواع خدمات کشاورزی عنوان شده است، برای برقراری عدالت و عدم لحاظ وضعیت اجتماعی و اقتصادی کشاورزان از سوی کارکنان بخش‌های مختلف ارائه خدمات به کشاورزان و نیز پایمال نشدن حقوق کشاورزان خرده‌پا، پیشنهاد می‌شود که فعالیت تمامی کارشناسان مرتبط با خدمات‌رسانی کشاورزی و تمامی مروجان و مسئولان مراکز خدمات کشاورزی با نظارت سازمان‌های مرکزی صورت گیرد و سعی شود که در زمینه روش‌های برقراری ارتباط مناسب با ارباب‌رجوع و تقویت حس مسئولیت‌پذیری و وجدان کاری کارکنان، کلاس‌های آموزشی مربوط برگزار شود؛

- از آنجا که تعداد ناکافی مروج نیز از مشکلات مهم قلمداد شده است، پیشنهاد می‌شود که تا حد امکان، برآوردی دقیق از تعداد مروجان مناطق مختلف براساس تعداد بهره‌بردار کشاورز و مساحت اراضی کشاورزی مناطق صورت گیرد و برای جذب مروجان در مناطق روستایی تمهیداتی انجام پذیرد؛
- براساس یافته‌های تحقیق، ۶۸/۳ درصد از پاسخ‌گویان خدمات مشاوره‌ای را از کارشناسان مراکز خدمات جهاد کشاورزی دریافت می‌کنند. با توجه به شمار اندک کارشناسان نسبت به کشاورزان، پیشنهاد می‌شود که برای انجام فعالیت‌های ترویجی و مشاوره‌ای بیشتر، تعداد کلاس‌های آموزشی افزایش یابد و کارشناسان ملزم باشند که در حد امکان، بکوشند تمامی کشاورزان در برخی کلاس‌ها شرکت کنند تا تمایل آنها برای برقراری ارتباط بیشتر با کارشناسان و مروجان در مراکز خدمات جهاد کشاورزی بیشتر شود؛
- با توجه به اظهارات ۸۴/۴ درصد از پاسخ‌گویان در زمینه تأمین نهاده‌های کشاورزی مبنی بر آنکه نهاده‌های کشاورزی خود را نه تنها از مراکز خدمات جهاد کشاورزی بلکه از بازار آزاد نیز تهیه می‌کنند، و تنها ۱۵/۶ درصد آنها به تهیه کل نهاده‌های کشاورزی مورد نیاز خود از مراکز خدمات جهاد کشاورزی می‌پردازند، پیشنهاد می‌شود که در راستای ارائه نهاده‌های کشاورزی، نسبت به ایجاد نظام خدمات‌رسانی خصوصی البته با نظارت دولت اقدام شود؛ و بهتر است که وظایف و مسئولیت‌ها در زمینه ارائه خدمات کشاورزی به صورت واگذاری منابع و تفویض اختیارات همراه با درخواست مسئولیت و پاسخ‌دهی انجام پذیرد؛ و
- با توجه به تمایل کشاورزان پاسخ‌گو نسبت به همکاری با یکدیگر و تشکیل گروه‌هایی برای دریافت و ارائه خدمات کشاورزی، به نظر می‌رسد که ترغیب کشاورزان به تشکیل گروه‌ها و سازمان‌های کشاورزان بدین منظور راهکاری مناسب برای ارائه بهینه خدمات کشاورزی باشد؛ و از این رو، پیشنهاد می‌شود که برای ارائه کارآتر خدمات به کشاورزان، براساس گروه‌بندی کشاورزان با توجه به نوع فعالیت‌های

منطقه در قالب گروه‌های غلات کاران، صیفی کاران، برنج کاران، باغداران، دامداران، و مانند اینها، تسهیلاتی در اختیار کشاورزان قرار گیرد تا از این رهگذر، در دریافت و ارائه خدمات کشاورزی مشارکت فعال داشته باشند.

یادداشت‌ها

1. Shotzberg and Kobwegyear
2. Melor
3. Jules N. Pretty
4. Kotter
5. R. P. Misra
6. K. V. Sundaram
7. self-reliance
8. triad

منابع

- ازکیا، مصطفی (۱۳۷۰)، *بررسی ساختارها و عوامل اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی موثر در ترویج کشاورزی ایران*. پروژه نقش سازمان‌ها و نهادهای دست‌اندرکار توسعه روستایی، طرح تدوین نظام ترویج کشاورزی ایران. تهران: وزارت جهاد کشاورزی، معاونت ترویج و مشارکت مردمی.
- باتملی، ترور (۱۳۸۲)، *مؤسسات کشاورز- محور برای توسعه کشاورزی: فعالیت تعاونی‌ها در امور اعتبار، عرضه و بازاریابی*. ترجمه علی کمالی و همکاران. تهران: وزارت جهاد کشاورزی، مرکز تحقیقات و بررسی مسائل روستایی.
- پرتی، جولزان (۱۳۸۱)، *بازآفرینی کشاورزی: سیاست‌ها و عملیات مناسب برای پایداری و خودتکایی*. ترجمه علیرضا کاشانی. تهران: وزارت جهاد کشاورزی، مرکز تحقیقات و بررسی مسائل روستایی.
- کلانتری، خلیل (۱۳۸۰)، *برنامه‌ریزی و توسعه منطقه‌ای (تئوری‌ها و تکنیک‌ها)*. تهران: خوشبین و انوار دانش.
- مطیعی لنگرودی، حسن (۱۳۸۲)، *برنامه‌ریزی روستایی با تأکید بر ایران*. مشهد: جهاد دانشگاهی.
- ملور، جان ویلیام (۱۳۸۳)، «توسعه کشاورزی در ایران: تعامل هدف‌ها و راهبردها». *فصلنامه اقتصاد کشاورزی و توسعه*. سال ۱۲، شماره ۴۵.

مهندسان مشاور DHV از هلند (۱۳۷۱)، *رهنمودهایی برای برنامه‌ریزی مراکز روستایی*. ترجمه سید ابوطالب فنایی و همکاران. تهران: وزارت جهاد کشاورزی، مرکز تحقیقات و بررسی مسائل روستایی.

میسرا، آر. پی. و سوندارام، کی. وی. (۱۳۷۱)، *گزینه‌های توسعه روستایی*. ترجمه علی اکبر. تهران: وزارت جهاد کشاورزی، مرکز تحقیقات و بررسی مسائل روستایی.

هیئت مشورتی کارشناسان فائو (۱۳۷۱)، «سازمان و ساختارهای مدیریت برای توسعه روستایی: خدمات کشاورزی برای کشاورزان خرده‌پا». ترجمه عصمت قائم‌مقامی. *گاهنامه روستا و توسعه*. شماره ۴.

Albert, H. (2000) *Agricultural Service Systems: A Framework for Orientation*. Eschborn: GTZ.

Carney, D. (1998), *Changing Public and Private Roles in Agricultural Service Provision*. London: Overseas Development Institute ACIP Publication.

Doppler, W. and Calatrava, J. (2000), "Technical and social approaches for sustainable rural development". *Proceedings of the Second European Symposium of the Association of Farming Systems Research and Extension in Granada, Spain, 1996*. Markgraf Verlag, Weikersheim, Germany.

Jones, J. G. W. and Street, P. R. (1990), "Systems theory applied to agriculture and the food chain". *Elsevier Applied Science*, London and New York.

Lai, K. C. and Cistulli, V. (2005), "Decentralization and agricultural development: decentralization of agricultural services". Rome: FAO. Available on: www.fao.org/tc/easypol.

Meyer, R. L. and Larson, D. W. (1996), "Issues in providing agricultural services in developing countries". *Rural Finance Program*. Columbus: The Ohio state University, Department of Agricultural Economics.

Montesi, L. (1996), "Case studies on the organization and management of agricultural services to small farmers in Albania: general conceptual

٦٨ فصلنامه روستا و توسعه، سال ١٤، شماره ٣ آرزو مختاری حصارى، حسين شعبانعلی فمی،...

---

framework". *Rural Institutional and Participation Services*. Rome: FAO.

